

על הדפסת הספר הסכימו רבני ווילנא, וז"ל הגאון רבי שאול ב"ר יוסף³³:

הדור אתם ראו דבר חדש אשר לא היה עדיין בדפוס... אשר נמצא באמתחת הרב מוהר"ר שלמה דובנא ז"ל, ועתה קם בנו הרבני המופלג מוהר"ר אברהם משה נ"י ויהיב דעתיה למיהדר ולאדפוס...

וכך כתב הגאון רבי אברהם אבלי:³⁴

ה"ה הרבני המופלג מהו' אברהם משה בן המפורסם ר' שלמה מדובנא אשר הוא ידוע בשם כאשר יצא לו מוניטין...

סיכום:

מכל מה שהבאנו, מוכח באופן ברור בלי ספק, שרש"ד היה ירא שמים בתכלית וכל פעולות חייו היו לשם שמים. זהיר במצוה קלה כבחמורה, ומחפש דרכים לגלות ולהרכות כבוד שמים. אף פעם לא סטה ממסורת אבותינו, ובזמן ששיתף פעולה עם מנדלסון, עדיין לא יצא טיבו של זה בעולם.³⁵ היה אהוב על כל גדולי ורבני דורו, ואיש נאמנם.

33 הגאון רבי שאול קצנלבויגן נולד לאביו הגאון רבי יוסף אב"ד בריסק. זכה להיות מרואי פני הגר"א, ומאז הגיע לוויילנא היה מו"צ שם. הוא נפטר בשנת תקפ"ה, ראה עליו ב"קריה נאמנה", עמ' 237-239.

34 הגאון רבי אבלי פאסוואלר נולד בשנת תקכ"ד, ונפטר בשנת תקצ"ו. היה מגדולי דורו וראש המדברים בכל דבר, ראה עליו ב"עיר ווילנא", עמ' 19 – 31.

35 אמנם היו כאלו שהיו תרדים לדבר ה', אבל לא ראו שום רע במנדלסון ותוכניתו, ורק אחרי מיתתו הבינו לאן שיטתו בחיים מובילה, ולא היה כיוון נוטים תלמידיו ואלו שהושפעו ממנו. דוגמא לזה הוא רבי נחמן ב"ר שמחה מחבר הספרים "כדור קטן", "עת לדבר", ו"עין משפט", שכולם ספרי פולמוס נגד המשכילים והריפורמים. לא כן רש"ד שאף פעם לא היה ממעריצי מנדלסון, ואדרבה, עמד על טיבו, וכמו שהבאנו מהקדמתו לפנקס החתומים (בנספח לפרק האחרון – ראה ישורון ט' עמ' תשנ"ג – תשנ"א).

הוספה להערות:

קבלתי מכתב מהר"ר דוד צבי הילמן שליט"א (מחבר הספר "אגרות בעל התניא ובני דורו") באמצעות ידידי הר"ר יצחק סץ שליט"א, בו העירני על כמה דברים שכתבתי בפרק האחרון הערה 9, והעמידני על האמת ואני מודה לו בזה. שם הערתי בדבר הספר "דברי הימים ההם" מאת הריי"צ, ושיערתי שמא הספר מתורגם מלשון יידיש, ועל כן עלו בו כמה דברים בלתי מובנים. כותב הרד"צ הילמן: ואינו נכון. הספר הנ"ל כתב אותו הריי"צ בעצמו בלה"ק, כדרכו בכל כתביו, חוץ מדברים ששמע בז'רגון וכתב בלשון ששמע או דברים שכתב בשביל קוראים שאינם מבינים עברית ומי שמכיר את כתבי הריי"צ ויש לו חוש לשוני יבחין בקלות שאינו תרגום. [אודה ולא אבוש לומר שאיני בקי בכתבי הריי"צ – ד.ק.] גם "ספר הזכרונות" כתב אותו הריי"צ בלה"ק, ותורגם ע"י העתונאי מעקלער, ובכפר חב"ד תורגם לעברית מן התרגום הז'רגוני כי לא יוכלו להשיג את המקור העברי (אינני יודע אם אבד או בגלל הסכסוכים על ירושת הספרים).

ר' חיים ליברמן ע"ה (זקן הביבליוגרפים שהי' מזכירו ואיש סודו של הריי"צ) אמר לרש"י הבלין שזכרונות הריי"צ הם "בלטריסטיקא" ("ספרות יפה" בעברית מודרנית, ובעברית לא מודרנית "סיפורי בדים"). ודע שמ"ש הריי"צ ב"דברי הימים ההם" כתוב כולו מתוך "טנדנציאה" [=מגמה] לגלל על הגר"א ז"ל וסיעתו את אשמת החדרת ההשכלה לרוסיה, וזה נראה בעליל ליודעים בענינים אלו. אני מודה להרד"צ הילמן על הערותיו החשובות האלו, ד.ק.